

DEMOKRATIZACIJA HRVATSKOG DRUŠTVA: NASLIJEĐE I SUVREMENI TIJEKOVI

Slaven LETICA, Zagreb

Sažetak

Članak je pokušaj analize povijesnih procesa u hrvatskom društvu tijekom prošlog stoljeća koji su utjecali na oblikovanje našeg puta prema demokraciji. Autor posebno ističe kako je naše društvo, kao nijedno u Europi, iskusilo dvije propale totalitarne ideologije (fašističku i komunističku), tri rata (dva svjetska i Domovinski), dvije bankrotirane državne ideje (austroougarsku i jugoslavensku), pola stoljeća života u komunizmu (1945-1990) i deset godina života u stanju ni-demokracije-ni-diktature (1990-2000). U svjetlu ovih iskustava, autor smatra da su tri bitna čimbenika bila prepreka bržem razvoju demokracije u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća i tisućljeća: sama priroda antikomunističke revolucije ili demokratskog prevrata, rat, okupacija i oslobođanje zemlje i način selekcije političke elite i državnog vodstva. To je uzrokovalo da nacionalno jedinstvo i polet, stvoreni u razdoblju 1990-1995. godine, nisu iskorišteni kao pozitivna energija za ostvarivanje gospodarskog i demokratskog razvoja, već su, u razdoblju 1995-2001. godine, postepeno pretvoreni u stanje masovne apatije, tjeskobe, beznađa i straha od budućnosti. Stoga - polazeći od dva poimanja demokracije: demokracije kao vrste političkog poretka, tj. oblika vladavine, kao stanja društva i kulture, tj. kao stanja nacije, - autor smatra da se jedini izlaz prema demokraciji nalazi u traženju kreativne, stvaralačke, »eksperimentalne misli«. Tek bi takva misao mogla pripomoći definiranju »hrvatskog duha« koji bi trebao postati temeljem novog nacionalnog konsenzusa, gospodarskog, društvenog, pa i demokratskog razvoja.

Uvod

Onog istog dana, 11. rujna 2001. godine, kad su nepoznati teroristi-samoubojice spektakularno napali simbole američke vojne, gospodarske i političke moći (Pentagon i Svjetski trgovački centar, a bio je, vrlo vjerojatno, planiran i napad na Bijelu kuću i Kongres), američka je javnost ispravno zaključila kako se na udaru zapravo našao američki duh (American Spirit). Vjera Amerikanaca u imaginarni

»američki duh«, ali i pouzdanje u Boga i Ameriku, dijelovi su njihove svjetovne religije koja njeguje kult privatnog vlasništva, slobodnog tržišta, građanskog egalitarizma, slobode tiska i drugih vidova slobode mišljenja, pravne države, federalizma, privatnosti, slobodnog poduzetništva i opće vjere u mogućnost ostvarenja »američkog sna«. Dakle, iako su teroristi-samoubojice *stvarno* napali zgrade, institucije i ljude, cijela se američka *nacija* spontano ujedinila u tuži i velikom naporu da pod svaku cijenu sačuva i zaštiti »američki duh« čije je slamanje bio *suštinski* cilj napada.

Američki je duh tjednima branjen domoljubljem, dragovoljnim radom, mitovima, javnom riječju, molitvom, glazbom, pjesmom, esejom i općim uvjerenjem kako će zločinci-teroristi biti privedeni pravdi i primjerno kažnjeni. Američki je duh branjen čak i rigoroznom cenzurom: u danima terorističkih napada i terorističke psihoze, iz javnosti (novina, televizije) su naprosto »iščeznule« sve vijesti, slike, zvukovi i priče koje su mogle ugroziti ili slomiti »američki duh«. Za razliku od Amerike i Amerikanaca koji su vlastiti »duh« stvarali i njegovali u stoljećima mira, napretka i blagostanja, Hrvati – narod koji je vlastitu *demokratsku* državu ostvario tek potkraj drugog tisućljeća – nisu naprosto dobili šansu da intelektualno i politički osmisle i steknu predodžbe i svijest o »hrvatskom duhu«, hrvatskom državištvu, hrvatskim (nacionalnim) interesima i »hrvatskom snu« koji bi se prenosili s pokoljenja na pokoljenje i obogaćivali kao kolektivno nacionalno iskustvo i svijest.

1. Smjena stoljeća

Upravo zbog toga, hrvatski narod prepušta povijesti i kolektivnom pamćenju još jedno burno i pomalo depresivno **stoljeće (dvadeseto), u kojem su i oni ljudi koji su cijeli život proveli u istom selu ili gradu - živjeli u dva carstva i pet država, a sahranili su četiri diktatora, jednog vrhovnika i dvije - civilizacije.**

U svega tri generacije bili smo – kao narod - svjedoci uzbudljive, burne, krvave, pa i višestruko promašene povijesti. Hrvatski narod ostavlja iza sebe u dvadesetom stoljeću: *dvije propale totalitarne ideologije* (fašističku i komunističku), kojima je u manjini pripadao; *tri rata* (dva svjetska i Domovinski), *dvije bankrotirane državne ideje* (austroougarsku i jugoslavenku), četvrt stoljeća života pod velikosrbijanskom diktaturom i krunom (1918-1941), *polu stoljeća života u komunizmu* (1945-1990) i deset godina života u stanju *ni-demokracije-ni-diktature* (1990-2000). Takvim se, fascinantnim i tragičnim, povijesnim košmarom može teško »pohvaliti« bilo koji drugi europski narod.

Dvadeseto stoljeće za Hrvate je doba pokvarene povijesti, vrijeme potrošenih ideologija i bankrotiranih državnih, političkih i gospodarskih sustava, vrijeme

kultnih vođa čija je karizma nagrizenjena ili uništena prohujalim vremenom. Upravo na tu okolnost - da su carstva, države, pa i cijele civilizacije smrtni - ukazivali su mnogi mudriji od nas prije nas, primjerice nenadmašni Paul Valéry:

»I tako i mi, civilizacije, znamo, da smo smrtni... Čuli smo govoriti o nestalim svjetovima, o carstvima, koja su se potopila poput lađe s cjelokupnom posadom i cjelokupnim tovarom; spustila su se na neistraženo dno vjekova, skupa sa svojim bogovima i svojim zakonima, svojim akademijama i svojim znanostima čistim i primijenjenim, sa svojim gramatikama, svojim rječnicima, svojim klasicima, svojim romanticima i svojim simbolistima, svojim kritičarima i kritičarima svojih kritičara.«¹

Možda bismo mi, upravo danas, mogli kazati da je jedna metacivilizacija, ona koju smo nekad nazivali komunizam, samoupravljanje, samoupravni socijalizam, udruženi rad ili »titoizam« tek napola mrtva. Zapravo, nakon desetak godina pritajenog, zagrobnog života, ona se kao kakva rijeka ponornica - kad toga i nismo sasvim svjesni - ponovno pojavljuje na površini: u mislima i postupcima političara i nostalgičnim prisjećanjima milijuna. Taj prividno izumrli svijet - kojeg je bivša (HDZ-ova) vlast pokušala demonizirati ponavljanjem teze o »komunističkom paklu« - imao je svoje bogove i svoje apostole, svoju bibliju (Program SKJ) i svoje zakone, svoje akademije i svoje klasike, svoje dogme i svoje tabue, svoje anđele i svoje demone, svoje snove i noćne more, a danas se vraća iz podzemlja povijesti kao kakva zakašnjela jeka. Paradoks je naših života baš u tome što smo svi mi koji smo živjeli u takvom poretku i ozračju - čak i oni među nama koji su bili ogorčeni protivnici komunističkog i ateističkog totalitarizma - na neki smo način njegova »djeca«, jer smo rođeni i odgojeni (socijalizirani) u društvu bez nacionalne države, slobode i demokracije.

Povratak egalitarne svijesti, animoziteta prema poduzetništvu i bogatstvu, individualizmu i intelektualizmu, prezir prema postignuću - kojeg smo ponekad svjedoci - nije posljedica iskonskog neprijateljstva Hrvata prema načelima na kojima počiva suvremeni svijet, već je posljedica iznevjerenih nada i propuštenih šansi: bahatosti ranijih vlastodržaca i njihova uvjerenja da su bezgrešni i nepogrešivi i da su im gospodari povijesti, pa i sami Svevišnji, dodijelili jedinstvenu misiju ostvarenja tisućljetnih narodnih snova. Bilo kako bilo, ako povijest doista može biti nekakva učiteljica života, nova bi vladajuća elita morala napokon shvatiti, a to nikako ne želi, da ipak ne kreće od početka: unatoč svim nevoljama i pogreškama, svim grijesima struktura i svim organiziranim i neorganiziranim kriminalcima, u posljednjih deset godina napravljen je ipak nekakav važni posao: stvorena je, obranjena i oslobođena država, a stvorene su i

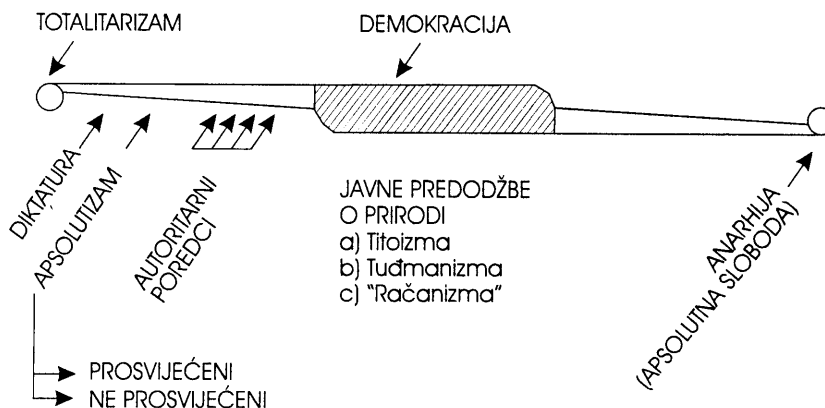
¹ P. VALÉRY, Kriza duha, u: *Razgovor o Europi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1944, str. 7.

mnoge nove državne ustanove i službe: vojska, diplomacija, obavještajni i sigurnosni sustavi, kržljavi zametci tržišne privrede.

2. Dva pojma demokracije

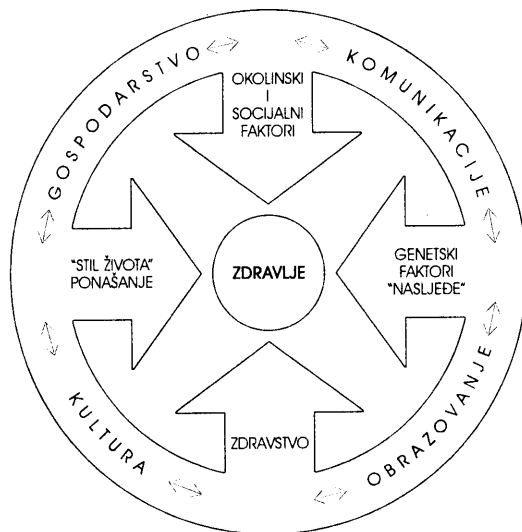
Uvijek kad se govori o demokraciji ili demokratizaciji hrvatskog društva, nužno je imati na umu povijesni kontekst u kojem je stvorena *država* (Republika Hrvatska) i u kojem se pokušava graditi *demokracija* i suvremeno hrvatsko *civilno društvo*. Naime, kao što je pravilno zaključio Alexis de Tocqueville, postoje dva pristupa ili dva poimanja demokracije: demokracija se može shvatiti kao **vrsta političkog poretka**, tj. kao oblik vladavine, ali se može shvatiti i kao **stanje društva i kulture**, tj. kao stanje nacije. Ako se demokracija shvati i analizira u tom širem, socio-kulturnom smislu, onda se, iza formalno demokratskih poredaka, mogu skrivati različita »stanja društva i kulture«, kao što to pokazuje shema 1.

Shema 1: Politički poredci i stanja društva

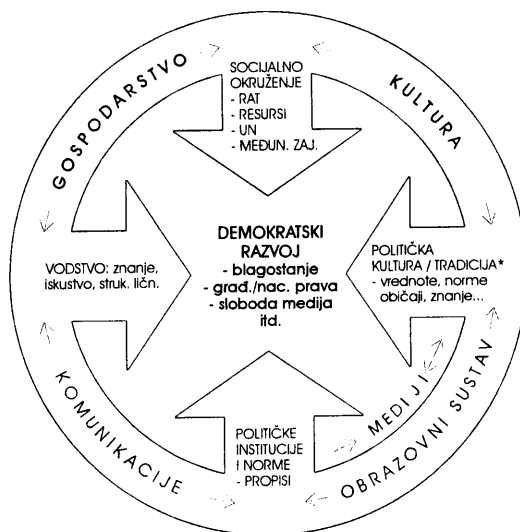
Kad se, pak, govori o determinantama (odrednicama) demokratskog razvoja u tom širem, socio-kulturnom smislu, poslužit ću se tzv. socio-epidemiološkim modelom kojim se, u medicinskoj sociologiji, objašnjava zdravlje pojedinca i zdravlje nacije (vidi shemu 2.). Taj apstraktni, teorijsko-epidemiološki model pokazuje kako zdravlje nije samo posljedica rada liječnika i sestara (zdravstvene službe općenito), već je rezultat djelovanja niza uzajamno usko povezanih čimbenika: nasljeđa (genetski čimbenici), prirodnog i socijalnog okruženja te načina ili stila života.

Shema 2: Determinante zdravlja

Slijedom logike »medicinskog modela« (o etiologiji zdravlja-bolesti), konstruirao sam (u shemi 3.), »demokratski model« također polazi od stava da demokracija (u širem smislu riječi) nije tek rezultat promjene ustavnog i političkog poretka i izgradnje demokratskih ustanova već je jednako tako rezultat djelovanja ostalih »nevidljivih« čimbenika: demokratsko (i autoritarno) nasljeđe, gospodarski razvoj, socijalno okruženje, razvoj opće i političke kulture, razvoj vodstvenih sposobnosti političke elite, stanje medija itd.

Shema 3: Determinante demokratskog razvoja

Dakle, kad se govori o fenomenu sporog, zadovoljavajućeg ili brzog razvoja demokracije ili čak o »kržljivoj demokraciji« u Republici Hrvatskoj, uvijek bi trebalo precizirati o čemu se zapravo radi, analizirajući, pritom, političko nasljeđe i prepreke poželjnom »bržem razvoju« demokracije. Naime, ako se analizira hrvatska demokratska i nedemokratska tradicija u posljednjih pola stoljeća, lako je izračunati koliko je bilo trajanje stanovitog »poretka« ili »oblika vladavine«, pa i »stanja nacije«: komunizam ili »titoizam« je trajao oko 16.500 dana, postkomunizam ili »tuđmanizam« trajao je oko 3.400 dana, a post-postkomunizma ili »račanizam-mesićizam« traje oko 550 dana.

Duga, stoljetna tradicija **diktatura, totalitarinih i autoritarnih poredaka i kržljivih demokratskih poredaka** nije omogućila razvoj **građanske (participacijske) političke kulture** već je surogate našla u razvoju **parohijske (plemenske) i podaničke (sljedbeničke) masovne i elitne kulture**. Jednako tako, vlast i vladavina nije se razvila u profesionalnu djelatnost odgovornog upravljanja državnim poslovima i služenja građanima i općem dobru, već je zadržala karakteristike gole sile i otimačine: privilegije, nepotizam, korupcija i slično. Pogrešno poimanje vlasti i vladavine u Hrvatskoj primjetno je već na pojmovnoj razini. Kao što su vladajući komunisti do devedesetih za sebe govorili »mi gore« (i »oni dolje«), tako i današnji političari i državni službenici sebe nazivaju »vrhovnicima«, »visokim državnim dužnosnicima« i »političkom elitom«, a ne onako kako sebe nazivaju njihove kolege na Zapadu: službenicima, državnim službenicima, činovnicima ili administrativcima.

3. Antikomunističke revolucije i rat

Uz nedemokratsko nasljeđe, još su tri čimbenika bila prepreka u bržem razvoju demokracije u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća i tisućljeća: (1) sama priroda antikomunističke revolucije ili demokratskog prevrata, (2) rat, okupacija i oslobađanje zemlje i (3) način selekcije političke elite i državnog vodstva. Kad su u pitanju antikomunističke revolucije (ili demokratski prevrati) devedesetih, važno je znati da su to prve **revolucije** u povijesti **koje nisu imale utopijsko poslanje**: sve ranije revolucije – američka, francuska, oktobarska, kineska, velike religijske revolucije – bile su usmjerene prema budućnosti: svojim su sljedbenicima obećavale raj na nebu ili raj na zemlji: trajno bratstvo, jednakost i mir; više slobode, pravde, blagostanja, istine, sreće. Antikomunističke revolucije u tom su pogledu bile **kontrautopijske**, jer su sljedbenicima obećavale svojevrsnu reinkarnaciju stvarne ili mitske prošlosti - obnovu država i demokratskih poredaka koji su nestali prije pedesetak, stotinjak ili čak tisuću godina. I hrvatska antikomunistička i državotvorna revolucija devedesetih imala je taj kontrautopijski obzor, iz kojeg je logično izvirao dio retrogradne političke svijesti: etnocentrizam, ksenofobija, nacionalni i državotvorni romantizam.

Rat općenito, a *svesrpski rat* (agresija) posebice, djelovao je kao velika, ogromna prepreka demokratskom razvoju: ljudska prava bila su ugrožena, ograničavala se sloboda medija, bilo je teško osigurati načelo o podjeli i uzajamnom nadzoru različitih ogranaka vlasti (moć se koncentrirala u VONS-u) itd. Konačno, stranačka vodstva i državno vodstvo u Hrvatskoj nije selektirano na način uobičajen u starim i stabilnim demokratskim porecima: obrazovanjem, višestrukim provjerama u izbornoj trci, procesom profesionalnog izbora. Naša je politička »elita« iznikla iz tragičnih prilika i zato je među njom toliko gospodara i žrtava ranijeg, komunističkog poretka: emigranti, politički zatvorenici, disidenti, predsjednici komunističke partije, članovi politburoa, bivši udbaši i kosovci itd.

Dakle, ako se razvoj demokracije u Hrvatskoj u posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća (1990-2000) i na početku dvadeset i prvog stoljeća stavi u taj širi socio-kulturni kontekst, lako je zaključiti kako su gotovo svi čimbenici djelovali protiv tog razvoja: oskudna demokratska tradicija, rat (agresija, okupacija, ratni zločini, progonstvo), duboka gospodarska kriza, nerazvijenost pravnih i demokratskih ustanova, kriza vodstva itd. Demokraciju je, po svemu sudeći, bilo moguće razvijati samo odozgo, kao svojevrsni prosvijećeni apsolutizam. Nažalost, politička vodstva – i ono hadezeovsko i ovo koalicijsko - više su pažnje poklanjala, i još uvijek poklanjaju, strančarenju i borbi za vlast, demonizaciji drugih i hvaljenju sebe sami, pa i osobnom bogaćenju, nego li izgradnji političkog poretka, vlasničkog i gospodarskog sustava koji su trebali služiti građanima i boriti se za opće dobro.

Nacionalno jedinstvo i polet stvoreni u razdoblju 1990-1995. godine zbog toga nisu iskorišteni kao pozitivna energija za ostvarivanje gospodarskog i demokratskog razvoja, već su, u razdoblju 1995-2001. godine, postepeno pretvoreni u stanje masovne apatije, tjeskobe, beznada i straha od budućnosti. Brigu o stanju ljudskih prava, gospodarskim reformama i demokratskom razvoju preuzela je zato tzv. međunarodna zajednica: Vijeće Europe, Europska komisija, Haški sud, Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond, Europska banka za obnovu i razvoj itd. Danas, dvanaest godina poslije pada komunizma, razvoj demokracije u Republici Hrvatskoj više je posljedica *međunarodnog diktata* nego li osviještene političke volje prosvijećenog vodstva jedne mlade države koja ima jasnu predodžbu o nacionalnim interesima, državnštvu, jasnu viziju o vlastitoj budućnosti i dobro osmišljenu strategiju vlastitoga razvoja.

Zbunjenost, dezorijentacija i apatija sve većeg dijela stanovništva i njegovo isključivanje iz glavnih tijekova društvenog života tek su simptomi velike vodstvene, političke, intelektualne i gospodarske krize koja preplavljuje hrvatsko društvo.

Nažalost, izlaz iz te duboke, **kronične i degenerativne društvene krize** nije moguće osmisliti kao nekakav genijalni, spasonosni intelektualni recept, jer su naši problemi, na neki način, predznanstvene naravi: malo se radi, puno se krade,

država duguje 10.5 milijardi dolara, vrijedna imovina prodana je strancima, 380.000 ljudi nema posla, a 90% novca ostvarenog prodajom nacionalne imovine troši se na krpanje državnog proračuna itd. Izlaz iz krize ne može, nažalost, ponuditi i pronaći ni tzv. međunarodna zajednica čiji interesi u Hrvatskoj mogu, ali ne moraju odgovarati hrvatskim nacionalnim i razvojnim interesima. Danas je također jasno da nova politička elita nema vodstveni i upravni potencijal koji joj javnost pripisivala kad joj je 3. siječnja 2000. godine dala mandat.

Umjesto novih razvojnih vizija, projekata i inicijativa, ona energiju troši na isprazno demoniziranje ranije (HDZ-ove) političke elite koja se, pod svaku cijenu, javnosti želi prikazati kao zločinačka i štetočinska. Zbog svih navedenih razloga, vrlo je teško s optimizmom i nadom gledati na opće razvojne perspektive naše zemlje, a bez gospodarskog, obrazovnog i svakog drugog razvoja, teško je zamisliti i još teže ostvariti – demokratski razvoj. Današnja vodstvena, politička i upravna misao u Hrvatskoj po svojoj je prirodi dogmatska (determinirana stranačkom ideologijom i real-političkom pragmom), a problemi s kojima se suočava nacija i država traže kreativnu, stvaralačku, »eksperimentalnu misao«. Tek bi takva misao mogla pripomoći definiranju »hrvatskog duha« koji bi trebao postati temeljem novog nacionalnog konsenzusa, gospodarskog, društvenog, pa i demokratskog razvoja. Ostaje nam tek da se nadamo kako će se pojaviti novi društveni pokreti i vodstva koja bi, logikom stvari, mogla donijeti nove vizije i nove razvojne projekte, ali i novu radinost i moralnost: u politički i svakodnevni život. Ta nada svakako nije uzaludna, jer je hrvatski narod povijesno pokazao da je sposoban nositi se s teškim vremenima i prilikama.

DEMOCRATISATION OF CROATIAN SOCIETY: HERITAGE AND CONTEMPORARY EXPERIENCES

Summary

The article is an attempt of the analysis of historical processes in Croatian society during the last century, which had an impact on the creation of our way to democracy. The author points to the fact that our society, unlike the rest of European societies, has experienced two totalitarian ideologies (fascism and communism), three wars (two world wars and the Homeland War), two fallen states (Austro-Hungary and Yugoslavia), half a century of communism (1945-1990) and a decade in a state between democracy and dictatorship (1990-2000). Bearing these experiences in mind, the author singles out the following three essential obstacles that put off development of democracy in Croatia at the point of transition to the next century, to another millennium: the very nature of the anticommunist revolution or democratic uprising, the war, occupation and liberation of the country and the choice

of the political elite or leadership. This is why the united nation and enthusiasm created in the period from 1990-1995 were not used as a positive energy for the foundation of economic and democratic development, but were gradually (1995-2001) turned to the state of mass-apathy, anxiety, hopelessness and fear for future. The author understands democracy both as a type of political establishment and as social and cultural situation, the state of the nation. Therefore, he sees the only way to democracy in the quest after the creative, "experimental thought" that would help with the identification of the "Croatian spirit" which would serve as the basis of the new national consensus, of economic, social and democratic development.